

ARHEOLOGIJA IN SPOMIN NA SOŠKO FRONTO



»Nič ne vsadi stvari tako živo v spomin kot želja, da bi jo pozabili.«

(Michel de Montaigne)

Projekt Vitrina meseca 8, 13. november 2018

Oddelek za arheologijo

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Knjižnica Oddelka za arheologijo

Projekt Vitrina meseca 13, november 2018

Oddelek za arheologijo

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Avtorji razstave: Črt Lorber, Izidor Janžekovič, Uroš Košir, Dejan Kožuh

Oblikovanje kataloga: Luka Škerjanec

Recenzentka: izr. prof. dr. Katarina Katja Predovnik

Vodji projekta: Danijela Udovič, Manca Vinazza



Uvod

V zgodovini je več stvari, ki bi jih ljudje najraje pozabili, a prav zato kličejo po stalnem spominu. Te spomina (ne)vredne stvari so bolj kot za posameznika pomembne za družbo. Podobno kot Montaigne je menil Nietzsche: «*Nekaj ostane v spominu tako, da se vanj vžge: samo to, kar ne preneha boleti, ostane v spominu. (...) Ko je človeku bilo nujno, da si naredi kak spomin, nikoli ni šlo brez krvi, trpinčenja, žrtev (...) vse to ima svoj izvor v tistem instinktu, ki je v bolečini uganil najmočnejši pripomoček mnemonike*» (Nietzsche 1988, 247–248).

Da bi polno razumeli kulturo spomina, pa je treba razumeti tudi njeno nasprotje: kulturo pozabe. Pozaba je bila pogosto predpisana kot zdravilo za preteklo tragedijo (cf. Renan 1882). Žal se je enako pogosto to zdravilo izkazalo za kratkotrajno in je kurativno zdravilo le posledice (Meier 2010). Cicero je po umoru Cezarja v prvem govoru proti Marku Antoniju (neuspešno) prepričeval Rimljane, naj »*večna pozaba izbriše ves spomin na spore*.« Veliko bolj svež je španski pakt pozabe (*pacto del olvido*) ali »memoricid,« ki so ga politiki sklenili v obdobju demokratičnega prehoda po Francovi smrti leta 1975 (Geršak et al. 2015).

Toda danes je več govora o kulturi ali diskurzu spominjanja (Kuljić 2012), pri čemer pomembno mesto zavzemajo pričevanja preživelih. Priče namreč želijo z ohranitvijo spomina na predvsem tragične dogodke preteklega stoletja preprečiti prihodnje tragedije. Tržaški pisatelj Boris Pahor tako jemlje ohranjanje spomina na obe svetovni vojni, fašistično nasilje in povojne represije kot osebno dolžnost in etično zavezo. Brez spomina na preživeto trpljenje namreč po filozofu Santayani obstaja nevarnost, da se trpljenje ponovi (Pahor 2013; Jerše 2017).

Spomin pa ima tudi povsem snovno podobo v krajini in posledično v arheologiji. Kraj spomina (*lieu de mémoire*) je koncept, ki ga je populiziral francoski zgodovinar Pierre Nora, čeprav ima globlje korenine (Foer 2011). Po Noraju je kraj spomina lahko tako snovna kot nesnovna entiteta, ki ji skupnost podeli pomen, da postane del kolektivne dediščine prostora. Kraj spomina je lahko spomenik, muzej, dogodek, osebnost, simbol, praksa (Nora 1984; 1986; 1992). Pri tem je za razliko od individualne vloge spomina kraj spomina pravzaprav ključen za kolektivni spomin skupnosti ali družbe (Halbwachs 1925; 2001; Ricoeur 2000; 2004).

V pričakovanju in ob obeležitvi stoletnice velike vojne je tudi v Sloveniji nastalo ogromno del, ki so obravnavala spomin na prvo svetovno vojno (Luthar 2000). Na Slovenskem in v Italiji še posebej pomembno vlogo igra soška fronta, ki je nihala med pozabo in proslavo, odvisno od režima (Isnenghi 1996; 1997; 1997; Svoltšak 2011; 2016; Verginella 2010). V vitrini in katalogu izpostavljamo spomenike, vezane na pokopavanje in pokopališča, prav tako pa predstavljamo svežo vejo arheologije, arheologijo modernih konfliktov (Košir 2017). Tako želimo ob stoti obletnici konca prve svetovne vojne spomniti na soško fronto in kako se je ta vpisala v krajino, hkrati pa v človekov in kolektivni spomin.



Slika 1: Rudolf Alfred Höger, Bitka za Doberdob. Avstrijski slikar je kot dopisnik cesarske tiskovne agencije tako doživil vojno pri Doberdoku na zahodnem delu Krasa v današnji Italiji. Prežihov Voranc je svoje izkušnje vojne strnil v delno avtobiografski roman Doberdob (1940). Ponarodel izraz "Oj Doberdob, slovenskih fantov grobi!" pa je iz članka Ivana Dolinška v Slovenskem gospodarju (Dolinšek 1937). Prav to frazo so v zadnjih štirih letih v poskus komemoracije stoletnice uporabljali praktično do nespameti (Splet 1).

Soška fronta

Če so državniki kot mesečniki zakorakali v prvo svetovno vojno poleti leta 1914 (Clark 2012), se je soška fronta odprla slabo leto kasneje, 23. maja 1915. Antantne sile so namreč 26. aprila 1915 s tajnim londonskim sporazumom Italijo prepričale v vstop v vojno z obljubo veliko ozemlja Avstro-Ogrske (Lipušček 2012). Odprlo se je novo (italijansko) bojišče, ki je večinoma potekalo po gorah (nem. *Gebirgskrieg*, it. *guerra bianca*; Thompson 2008; 2012). V grobem je bilo italijansko bojišče razdeljeno na dva dela: severni in zahodni del ali tirolska fronta (Forcher 2014) ter južni in vzhodni del ali soška fronta. Italijanska vojska je na tem delu želela prodreti po južnem »nižinskem« delu fronte, preko Krasa, Postojnskih vrat in Ljubljane proti Podonavju.

Italija je bila v izraziti številčni premoči proti Avstro-Ogrski, ki je imela večino vojakov na vzhodni fronti, a so italijanske enote kljub temu dosegle le delne uspehe. Avstro-ogrsko stran je bila v defenzivi, medtem ko je italijanska stran do septembra 1917 sprožila kar enajst ofenziv z omejenimi uspehi (Simić 1996; Simčič 2006). 24. oktobra 1917 se je z napadom kombinirane avstrijske in nemške vojske zgodil velik preobrat, ki je fronto premaknil globoko na italijansko ozemlje, vse do reke Piave pred Benetkami. Na »avstrijski« strani je ta 12. soška bitka znana kot »čudež pri Kobaridu« – uspeh je namreč presenetil tudi snovalce napada (Krauss 1926), medtem ko je na »italijanski« strani še danes sopomenka za veliko tragedijo (Silvestri 1984).

Obe strani sta zgradili ali utrdili številne utrdbе (npr. trdnjavi Kluže in Werk Hermann), zaklonišča v gorskem svetu (kaverne), strelske jarke, več gorskih cest (prelaz Vršič) in mulatjer, železnic, itd. Trpelo je tudi zaledje, kjer so občutili pomanjkanje, lakoto in bedo. Oblasti z obeh strani so izselile civilno prebivalstvo iz zaledja v begunska taborišča (Mesesnel 1987; Svoljšak 2003). Nekatere vasi so bile med boji popolnoma uničene. Od morja do Julijskih Alp in naprej je bila fronta na gosto posejana z vojaškimi pokopališči. V spomin na padle vojake je bilo med vojno in po njej postavljenih več spominskih objektov: ruska kapelica na cesti na Vršič, cerkev Svetega Duha na Javorci, kostnica v Sredipolju (Redipuglia), Pomnik Cerje (cf. Pot Miru). V dvanajstih bitkah in 888 dneh bojevanja je umrlo več kot 190.000 do 230.000 vojakov, med njimi približno 165.000 na italijanski strani in 51.000 na avstrijski strani. Skupno število žrtev (umrlih, ranjenih, obolelih, pogrešanih) se je približalo poldrugemu milijonu, kar soško fronto dela za najbolj krvavo vojno, ki je potekala na slovenskem ozemlju (Simić 1996; Simčič 2006; Gabrič 2011, 156). Tako so se žal uresničile preroške zlovešče besede »goriškega slavčka« Simona Gregorčiča o Soči iz leta 1879: *»Tod sekla bridka bodo jekla, in ti mi boš krvava tekla: kri naša te pojila bo, sovražna te kalila bo!«*

SOŠKA FRONTA



- | | | | |
|--|---|--|-----------------------|
| | meja med Italijo in Avstro-Ogrsko pred začetkom 1. svetovne vojne | | vojakta železnica |
| | fronta po 5. bitki marca 1916 | | vojakta žičnica |
| | fronta po 11. bitki septembra 1917 | | vodovod |
| | ozemlje, ki so ga Italjani zasedli do 5. bitke | | pomembno bojišče |
| | ozemlje, ki so ga Italjani zasedli med 5. in 11. bitko | | vojakta letališče |
| | vojakta cesta | | napad z bojnimi plini |

Slika 2: Potek soške fronte z glavnimi bojišči (Gabrič 2011, 156).

Arheologija modernih konfliktov

Modern conflict archaeology ali arheologija modernih konfliktov je veja naše stroke, ki se v največji meri ukvarja z raziskovanjem prve in druge svetovne vojne. Od tradicionalne arheologije jo najbolj loči obravnava časa in življenja oseb, ki so še vedno v živem spominu. Identifikacija pokopanih vojakov ima lahko neposreden vpliv na morebitne še živeče potomce, ki morda sploh niso vedeli, da so se njihovi predniki borili ter padli v vojni, ali pa niso vedeli, kje so pokopani (Košir 2017, 9–19).

Razvoj arheologije modernih konfliktov se po posameznih bojiščih prve svetovne vojne malce razlikuje, zato se bomo osredotočili le na soško fronto. Po preboju fronte in premiku čet proti Piavi se je začelo čiščenje bojišč, najprej s strani vojske, kasneje s strani lokalnega prebivalstva, ki se je zaradi pomankanja posluževalo uporabe vojnega materiala in njegove prodaje kot surovine. Po drugi svetovni vojni je bila tematika prve vojne potisnjena v ozadje, saj se je politična ideologija naslonila na narodnoosvobodilni boj, ki je predstavljal enotno točko jugoslovanskih narodov v boju proti okupatorju za razliko od prve svetovne vojne, kjer so se slovenski, hrvaški in bosanski vojaki borili proti srbskim. V šestdesetih letih 20. stoletja je šla stvar tako daleč, da pri načrtovanju bovškega akumulacijskega jezera spomeniki prve svetovne vojne v kulturno in naravovarstvenem elaboratu sploh niso bili omenjeni. V osemdesetih letih se je precej razširilo ljubiteljsko zbirateljstvo, ko so zbiralci pregledovali bojišča in pobirali predmete ter tako ohranili spomin na vojno, vendar pa so s tem uničili potencial arheoloških najdišč. Zanimanje za prvo svetovno vojno je poraslo po letu 1991, številni zbiralci pa so javnosti odprli svoje zbirke, ki so postajale vse večje, predvsem zaradi uporabe cenovno vse dostopnejših detektorjev kovin. Ustanovljena so bila številna društva ljubiteljev, katerih namen je bilo raziskovanje in ohranjanje spomina na prvo vojno. Kmalu so se začela tudi prva čiščenja položajev v domeni turističnih in zgodovinskih društev, Kobariškega muzeja ter Fundacije Poti miru v Posočju (Košir 2017, 135). Arheološka stroka se je še vedno distancirala od raziskav, saj ta izkopavanja niso potekala pod njihovim nadzorom, prav tako pa niso upoštevala arheološke metodologije. Do sprememb je prišlo konec devetdesetih, ko je bila leta 1999 izvedena prva arheološka raziskava ostalin soške fronte. Tekom arheoloških raziskav na Kozlovem robu je bila opravljena tudi geofizikalna raziskava bližnjih avstro-ogrskih strelskih jarkov (Mušič, Berić 1999). Leta 2002 so potekale terenske raziskave na Mrzlem vrhu, ki so jih v povezavi s slovenskim društvom 'Peski 1915–1917' in Kobariškim muzejem izvedli madžarski arheologi, njihovo delo pa je potekalo brez vednosti slovenske arheološke stroke ali pristojnega ministrstva. Mejnik predstavlja leto 2008, ko je bil sprejet nov zakon (ZVKD-1), ki ureja varovanje tovrstne dediščine in jo opredeljuje kot arheološko dediščino.

Slovenska arheologija se odtlej vse bolj aktivno ukvarja z raziskavami prve svetovne vojne (Saunders *et al.* 2013; Košir 2011; 2017; Mlekuč *et al.* 2016). Tudi v sosednjih državah, v Avstriji in Italiji se je arheologija modernih konfliktov začela razvijati dokaj pozno. Prve raziskave v Italiji so bile opravljene leta 1999 in od takrat se arheologi aktivno ukvarjajo s prvo svetovno vojno, v Avstriji pa se je arheologija modernih konfliktov začela uveljavljati šele v zadnjih 10 letih.



Slika 3: Vojaško pokopališče pri Bovcu. Podoba pokopališča izvira iz časa med obema vojnama (foto: U. Košir, 2018).

Vloga arheologije v preučevanju prve svetovne vojne

Arheologija se z vojno sooča že prek omenjenega tematskega sklopa arheologije modernih konfliktov, ki se pojavlja predvsem v kontekstu raziskav masovnih grobov civilnih žrtev, bojišč in moderne spomeniške krajine, v modernih kontekstih pa tudi v okolju raziskav materialnih ostalin vojnih zločinov in zločinov proti človeštvu (Gaspari 2008, 102). Kljub navidezni samoumevnosti, ki jo arheologi čutimo ob soočanju z materialno kulturo in njeni interpretaciji, pa se moramo vprašati, kaj je tisto originalno, kar arheologija doprinese k razumevanju vojne in njenih posledic. Kaj je tisto, kar prinese le arheologija, ne pa tudi zgodovina, forenzika ali katera od številnih drugih znanosti, ki preučuje človeške konflikte?

Najbolj očitni odgovor na podano vprašanje je, da arheologija ponuja drugo perspektivo preučevanja. Svoj fokus usmerja v materialno kulturo, ki ponuja drugačne odgovore na naša raziskovalna vprašanja. Pisni viri in pričevanja nam ponujajo osebne zgodbe vojakov, ki so pisali dnevnike, častnikov in generalov, ki so vodili vojake v boj, in civilistov, ki so bili ujeti v vojni vihri. Arheologi smo, prek naše metodologije, te podatke dopolnili. Z arheološko metodo smo prepoznali dolgo časa izgubljene padle vojake, utemeljili strokovno prezentacijo vojaških spomenikov in bojišč (Pollard in Banks 2007, V, X), s svojo metodologijo predstavljamo tudi pomemben korak naprej od amaterskih zbiralcev, ki brkljajo po bojiščih, iščeč osebne predmete vojakov za zasebne zbirke oz. za boljši trg. Arheologija modernih konfliktov je v Sloveniji še v povojih, z njo se ukvarjajo le redki, vendar velja izpostaviti enega od najpomembnejših dosežkov arheologije na področju preučevanja prve svetovne vojne. Gre namreč za vpeljavo arheoloških konceptov preučevanja prostora, kar nam omogoča, da povežemo razumevanje dogajanja na bojišču in zaledju ter krajino preteklosti s spominsko krajino sedanosti, ki se izraža tudi v številnih spomenikih ter vojaških pokopališčih v krajini.



Slika 4: Predmeti padlih italijanskih vojakov, odkriti tekom arheoloških raziskav na območju Rombona (foto: U. Košir, 2015).

Pokopavanje

Tekom prve svetovne vojne so na območju soške fronte nastala številna frontna in zaledna pokopališča, pogost pojav pa so bili tudi posamezni grobovi padlih vojakov. Kadar iz kakršnegakoli razloga ni bilo mogoče izkopati grobne jame, so za pokope izkoristili tudi granatne kraterje, jarke in druge vkope. Na fronti padle vojake so v večini primerov pokopali v samostojne, dvojne ali skupinske grobove na majhna pokopališča tik za bojno linijo, kjer je bilo to mogoče. V izjemnih okoliščinah, kot so denimo dolgotrajnost bitk, vremenske razmere (npr. sneg v visokogorju) ali močno razkrojena trupla, prenos posmrtnih ostankov na pokopališča ni bil mogoč. Tedaj so bili pokopi izvedeni na kraju samem. Prav tako so vojake pokopali na samem bojišču, če je bilo pokopališče predaleč in je bilo lažje in manj tvegano vojaka pokopati na mestu, kjer je padel, oziroma v bližini. Posamezni grobovi vojakov so bili pogosti predvsem v visokogorju, kjer so vremenske in geografske razmere otežkočale prenos pokojnikov na večja pokopališča, posebno v času bojevanja. Večino grobov je označeval preprost lesen križ z imeni in osnovnimi podatki o padlih. Ravno pri tovrstnih grobovih obstaja največja verjetnost, da so jih v povojni fazi prekopavanja zgrešili, posmrtni ostanki vojakov pa so še danes pokopani na neoznačenih lokacijah. Nagrobno znamenje je lahko uničila narava, pogosto pa jih je uničilo topniško obstreljevanje. Obstreljevanje pa ni ogrožalo samo posameznih grobov na fronti, temveč vsa pokopališča, ki so bila na dosegu topov, kot je bilo npr. tudi naše največje avstro-ogrsko pokopališče v Gorjanskem.

Za razliko od velikih pokopališč v bližnjem zaledju fronte so bila tista ob bojnih linijah manjša, nagrobni spomeniki pa razmeram primerno skromnejši. Kljub temu so imela pokopališča pogosto zidan centralni spomenik in umetelno izdelane vhode in ograde, pogosto izdelane iz lesa. Večina vojakov, predvsem nižjih činov, je imela kot pomnik postavljen preprost lesen križ, le posamezni vojaki, povečini višjih činov, pa so v redkih primerih imeli zidan spomenik. Podobo grobov, posebno tistih v bližini fronte, so pogosto dopolnjevali predmeti, povezani s pokojniki. Najbolj značilna podoba je vsekakor križ z nataknjeno čelado, na grob pa so prav tako lahko položili (predvsem v obdobju, ko čelade še niso bile v uporabi) kapo pokojnika. Včasih je bila iz tovrstnih grobnih pridatkov razvidna vrsta enote, v kateri je posameznik služil. Na grobovih so bile lahko postavljene tudi različne topovske granate ter granatni tulci, ki so velikokrat imeli vlogo vaz. V takšnih primerih so predmeti pridobili nove vloge, njihov pomen pa se je iz konteksta vojskovanja premaknil v spominski kontekst padlih (glej Saunders 2000; 2003; 2010).

Vojaška pokopališča pa niso nastajala samo na območju fronte in v bližnjem zaledju, ampak tudi v daljnem zaledju, kjer so se nahajale številne vojaške bolnišnice, ob njih pa so nastala tudi spremljajoča pokopališča. Podoba vojaških pokopališč je bila sicer močno spremenjena v povojnih letih, ko so italijanske oblasti prekopale vojake iz manjših pokopališč na večja v dolini, italijanski vojaki pa so bili konec tridesetih let. 20. stoletja še enkrat prekopani, tokrat v monumentalne kostnice v Kobaridu, Oslavju (Oslavia) in Sredipolju (Redipuglia).

Tudi tu je imela veliko vlogo politična ideologija, vendar je za razliko od jugoslovanske ignorance do vojne Italija le-to s pridom izkoristila. Svojim vojakom je uredila kostnice, kar je služilo tudi kot utrjevanje oblasti na novo pridobljenem ozemlju Primorske. Vojakom ostalih narodnosti se je slabše godilo. V vojski Avstro-Ogrske so se borili vojaki iz številnih, tudi precej oddaljenih delov države in svojci niso vedeli, kje so pokopani njihovi očetje, bratje ter sinovi ali pa so bili grobovi enostavno predaleč, da bi jih lahko obiskovali in zanje skrbeli. Na slovenskem območju, ki je postalo del Kraljevine SHS/Jugoslavije, so nastali številni farni in občinski spomeniki padlim in pogrešanim vojakom, njihova podoba pa je bila vse prej kot uniformna, saj je skoraj vsaj tovrsten spomenik v svoji podobi unikaten.



Slika 5: Osnovna tipa betonskih tipskih nagrobnih znamenj na območju soške fronte in kovinski križ, kakršni so nameščeni v Logu pod Mangartom in v Trenti (foto: U. Košir, 2013; 2014).

Odnos do pokopališč je bil slab tudi v socialistični Jugoslaviji, saj so bila številna pokopališča podvržena propadu. Svetlo točko na področju skrbi za spomenike in pokopališča padlih tako predstavlja osamosvojitve Slovenije, kajti kmalu po njej je pobudo za obnovo spomenikov prevzela avstrijska skupina Črni križ, ki od poznih 90-ih let ureja pokopališča padlih na soški fronti. Vendar pa po končani obnovi veliko breme predstavlja redno vzdrževanje, ki je še vedno pomanjkljivo urejeno.

Instrumentalizacija spomina – Sredipolje/Redipuglia

Začetke vojn pogosto pozdravljamo z navdušenjem. Vojakom antantnih in centralnih sil so na predvečer prve svetovne vojne na ulicah vzklikali, jim metali cvetje ter jim obljubljali, da bodo doma do božiča. To je bila laž, ki je zakrila resnico o vojni, ki jo morda najbolje opisuje opazka pruskega vojaškega teoretika Carla von Clausewitza, ki je dejal, da vojna ni osamljen fenomen, temveč je le nadaljevanje politike z drugimi sredstvi. Kmalu je iluzije razbila resnica ter trpljenje prve prave industrijske vojne. Ko se je vojna končala so si vsi obljubili, da se kaj takega ne bo nikoli več zgodilo, da je bila to vojna, ki je končala vse vojne.

Tem obljubam je, kot po številnih drugih vojnah, sledila monumentalizacija pokrajine. Ponekod, npr. v vzhodni Franciji, eni od najbolj uničenih regij v Evropi, so spomeniki na padle v prvi svetovni vojni le dopolnili spomeniško krajino. Tako lahko v Sedanu drugega ob drugem danes vidimo spomenik padlim v francosko-pruski vojni in prvi svetovni vojni (Login 2012, 180), podobne spomenike pa lahko vidimo po celotni Alzaciji in Loreni. Ravno tako so spomeniki padlim v prvi svetovni vojni dopolnili spomeniško krajino v Veliki Britaniji (Trigg 2007, 299) in drugod po Evropi. Ob teh spomenikih so običajno potekale komemoracije, ki so sledile trenutni politični klimi v posameznih državah (Login 2012, 181), te komemoracije pa so oblikovale širši nacionalni spomin na preteklost. Tako so komemoracijam v Franciji načelovali predsedniki in poveljniki oboroženih sil, na Poljskem pa so slavile tudi obnovo poljske države po prvi svetovni vojni.

Spomeniki in z njimi povezane komemoracije so, kljub visokoletečim obljubam o nasprotnem, povsod predstavljale politično interpretacijo preteklosti. Naj je na komemoracijah govoril francoski maršal Philippe Pétain in obljubljal obnovo francoske družbe ali pa Neville Chamberlain, vedno so bile instrumentalizacija spomina na mrtve s strani živih. To je morda najbolj vidno v Italiji, kjer so številni spomeniki na padle v prvi svetovni vojni resda predstavljali spomin na žrtve, vendar so bili tudi inkarnacija italijanskih imperialnih ambicij (Pisani 2017). Sprva so bili padli v Italiji pokopani v množičnih grobiščih in na lokalnih pokopališčih (Malone 2017, 1), vendar so jih fašisti po prevzemu oblasti premestili v številne nove kostnice in grobnice. Ena največjih takih grobnic, ki stoji neposredno ob današnji slovensko-italijanski meji je Sredipolje oz. Redipuglia. Redipuglia se je razvila iz enega od največjih italijanskih vojaških pokopališč *Invitti*, ki ga je po prvi svetovni vojni zasnovala vojska (Pisani 2017, 10). Tam je bilo pokopanih okoli 30.000 italijanskih vojakov, ki so padli med prvo svetovno vojno. To pokopališče je fašistična oblast pod taktirko arhitekta Giovannija Greppija in kiparja Giannina Castiglioniya leta 1935, med italijansko imperialno vojno v Etiopiji, temeljito prenovila. Gradnja je potekala med letoma 1935 in 1938, končni rezultat pa je bil ogromen spominski prostor, kamor so premestili 39.857 identificiranih vojakov, ki danes ležijo pokopani na stopničastem pokopališču, ob vsaki grobni niši pa je pripis »presente« oz. prisoten, kar je posledica ideje, da naj bi bili tu pokopani vojaki še vedno prisotni kot zaščitniki lastne države (Pisani 2017, 11). Omenjeni proces spreminjanja vojaških spomenikov v velike spomenike italijanskemu fašizmu in imperializmu spremlja velika težnja po depersonalizaciji spomina na padle. V Sredipolju so to dosegli z uniformnostjo grobnih niš posameznih vojakov in dodatkom ogromne kostnice, kjer je pokopanih še okoli 60.000 padlih in neidentificiranih vojakov italijanske armade. Ta spomenik, kjer tako leži skoraj 100.000 padlih je bil zasnovan kot javni prostor (Pisani 2017, 12), njegov namen pa je bil pretvorba padlih v fašistične mučenike *ante litteram*. Slednje sploh kaže omenjena beseda *presente*, ki se pojavlja na grobišču in je referenca na fašistični ritual *apello* oz. vojaškega poziva, ko je častnik bral imena padlih, člani fašistične stranke Italije (PNF) pa so mu odgovarjali, kot da bi bili pokopani vojaki še živi (Malone 2017, 7).

Vojaški spomenik in grobišče v Sredipolju je dokaz, da naši prostori spomina izražajo temeljne ideale naše družbe. Benito Mussolini je zahteval, da naj bo Italija totalitarna in naj nadzira vsak vidik življenja državljanov (Malone 2017, 8). Sem vsekakor lahko vključimo tudi spomin na padle, katerega namen je bil homogenizacija družbe okoli kulta padlih. V tem pogledu Italija nikakor ni bila izjema. Njene kostnice so sicer med najbolj monumentalnimi, vendar take projekte lahko zasledimo povsod, v Franciji, v Nemčiji in v Veliki Britaniji. Ravno tako je bil ta sistem vzor drugim državam.

Najbolj znan primer take arhitekture je spomenik padlim v španski državljanski vojni, ki ga je v bližini Madrida dal postaviti Francisco Franco. Glavna lekcija teh procesov je, da so vojaški spomeniki poseg v prostor, katerega namen je, da posreduje določeno sporočilo (Malone 2017, 14). Politični konteksti spominjanja se tu ne morejo ločiti od socialnih, kar sicer pomeni, da je vsak spomeniški kontekst edinstven v svoji sporočilnosti in vsebini. Dejstvo je tudi, da njihovo sporočilo ni enotno, saj je danes lahko drugačno kot nekoč. Dlje kot smo od nekega konflikta bolj fluidni so ti pomeni – če je bil originalni namen spomin na padle v neki skupnosti, so spomeniki skozi čas prevzeli socialno in politično komponento (Trigg 2007, 312). Konec koncev pa ti spomeniki, ne glede na njihov namen, kažejo na tragedijo, ki se skriva za Clausewitzovo izjavo – prva svetovna vojna je v Veliki Britaniji zbrisala tretjino generacije (Trigg 2007, 313), v Rusiji, Franciji in drugod je bilo še huje. So dialog z grehi naše preteklosti in ravno to omogoča njihovo instrumentalizacijo. Kolektivna bolečina, ki jo predstavljajo, zamegli našo presojo in gradi občutek pripadnosti neke skupnosti, kar je zelo lahko manipulirati. Sredipolje je, kljub vsej svoji monumentalnosti in umetniški vrednosti, orodje take manipulacije, česar ob stoletnici konca prve svetovne vojne ne smemo pozabiti, saj so Evropo ravno s prižnic ob takih spomenikih le 21 let kasneje pognali v drugo svetovno vojno.



Slika 6. Italijanska kostnica v Sredipolju (it. Redipuglia) z italijanskimi vojaki na vaji za spominsko slovesnost ob dnevu premirja med Italijo in Avstro-Ogrsko, 4. novembra (foto: U. Košir, 2013).

Zaključek

Senca prve svetovne vojne je dolga, temačna in grozljiva. Če so v vojni razpadla cesarstva, se začele državljske vojne in so umrli milijoni, se je vojna, ki naj bi končala vse vojne, zaključila s presenetljivo kratkim obdobjem navideznega miru, ki je bilo zaznamovano s trpljenjem gospodarske krize, vojno med Grčijo in Turčijo, državljskimi vojnami v Sovjetski zvezi, Španiji in na Kitajskem ter vzponom številnih totalitarnih režimov. Vsi ti dejavniki so tlakovali pot v drugo svetovno vojno, ki je bila v veliki meri posledica travm prve svetovne vojne. Zdi se, da v 20. stoletju ena vojna sledi drugi, vsaka od njih pa je na svoj način oblikovala Evropo in svet. Dediščina prve svetovne vojne tako danes ne živi le v spomenikih, ki so pogosto le bled spomin na mrtve, izgubljene na brezštevilnih bojiščih. Spomin na prvo svetovno vojno živi v meddržavnih mejah v srednji Evropi, na Bližnjem vzhodu (Sykes-Picotov sporazum), Afriki in Aziji. Prva svetovna vojna je spremenila svetovno gospodarstvo, končala dobo evropskih kolonialnih cesarstev ter bila glasnik tehnološke revolucije (prenosni poljski telefoni, letala, začetek razvoja radia, razvoj ladjedelništva...) ter mednarodnega prava (prvo mednarodno sodišče v Haagu je bilo oblikovano na Pariški mirovni konferenci leta 1919). Žalostno dejstvo je, da se ne zavedamo, da je naš svet neposredni dedič dveh velikih svetovnih vojn. Brutalnost in krvoločnost druge svetovne vojne sta zameglili naš pogled na prvo svetovno vojno, vendar je ne smemo pozabiti. Slednje pa je tudi glavni cilj razstave in kataloga, katerega namen je, da osvetli odnos naše družbe do prve svetovne vojne. Vojne, v kateri se je, skozi neizmerno trpljenje, rodil moderni svet. Namen razstave je tudi ta, da kot arheologi poudarimo, da je ohranjanje spomina in preučevanje preteklosti naša moralna dolžnost, da bo pridobljeno znanje služilo ohranjanju spomina, ne pa ideološki instrumentalizaciji preteklosti.

Viri in literatura

Clark, C. 2012, *Mesečniki: Kako je Evropa leta 1914 zabredla v vojno*. – Ljubljana, Cankarjeva založba.

Dolinšek, I. 1937, Oj Doberdob, slovenskih fantov grob... – *Slovenski gospodar*, 29. september 1937, str. 10–11.

Foer, J. 2011, *Moonwalking with Einstein: The Art and Science of Remembering Everything*. – New York, Penguin Books.

Forcher, M. 2014, *Tirol und der Erste Weltkrieg: Ereignisse, Hintergründe, Schicksale*. – Innsbruck, Haymon.

Gabrič, A. 2011, Soška fronta. – V: Bajt, D., M. Vidic (ur.), *Slovenski zgodovinski atlas Slovenski zgodovinski atlas*. – Ljubljana, Nova revija, str. 156.

Gaspari, A. 2008, Perspektiva arheologije bojišč in raziskav vojaških ostankov iz zadnjih dveh stoletij/Battlefield Archaeology and Research of Military Remnants from the Last Two Centuries in the Territory of Modern Day Slovenia. – *Arheo* 25, str. 101–106.

Geršak, U., A. R. Díaz del Real, M. Šabec (ur.) 2017, *Španija 1975-2015: štirideset let tranzicije*. – Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Halbwachs, M. 1925, *Les cadres sociaux de la mémoire*. – Paris.

Halbwachs, M. 2001, *Kolektivni spomin*. – Ljubljana.

Isnenghi, M. (ur.) 1996, 1997, 1997, *I luoghi della memoria: 1. Simboli e miti dell'Italia unita; 2. Personaggi e date dell'Italia unita; 3. Strutture ed eventi dell'Italia unita*. – Roma-Bari, Laterza.

Jerše, S. 2017, Slovenski kraji spomina: Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav. – *Zgodovinski časopis* 71/1-2, str. 246-267.

Košir, U. 2017, *Arheologija soške fronte* (Neobjavljena doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta). – Ljubljana.

Krauss, A. 1926, *Das Wunder von Karfreit, im Besonderen der Durchbruch bei Flitsch und die Bezwingung des Tagliamento*. – München, J. F. Lehmann.

Kuljić, T. 2012, *Kultura spominjanja : teoretske razlage uporabe preteklosti*. – Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Login, E. 2012, War Memorials in Sedan and Metz: The Evolution of War Memorialization in Eastern France. – *Journal of Conflict Archaeology*, Vol. 7, No. 3, str. 177–198.

- Lipušček, U. 2012, *Sacro egoismo: Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. – Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Luthar, O. 2000, *O žalosti niti besede: Uvod v kulturno zgodovino velike vojne*. – Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Malone, H. 2017, Fascist Italy's Ossuaries of the First World War: Objects or Symbols? – *RiHA Journal (Journal of International Association of Research Institutes in History of Art)*, Special Online Issue »War Graves/Die Bauaufgabe Soldatenfriedhof 1914-1989« (spletni vir 1: <https://www.riha-journal.org/articles/2017/0150-0176-special-issue-war-graves/0166-malone>)
- Meier, C. 2010, *Das Gebot zu vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns. Vom öffentlichen Umgang mit schlimmer Vergangenheit*. – München.
- Mesesnel, J. 1987, *Soška fronta*. – Ljubljana, Prešernova družba.
- Mlekuž, D., U. Košir, M. Črešnar 2016, *Landscapes of Death and Suffering: Archaeology of Conflict Landscapes of the Upper Soča Valley, Slovenia*. – V: Stichelbaut, B., D. Cowley (ur.) 2016, *Conflict Landscapes and Archaeology from Above, Farnham, Surrey, Ashgate*, str. 127–145.
- Montaigne, Michel de 1595, *Essais, Livre II, Chapitre XII: Apologie de Raimond Sebond*. – Paris.
- Mušič, B., B. Berić 1999, *Poročilo o izdelavi mikroreliefa in georadarski raziskavi na lokaciji Grad na Kozlovcem Robu*.
- Nietzsche, F. 1988, *Onstran dobrega in zlega : predigra k filozofiji prihodnosti ; H genealogiji morale : polemični spis*. – Ljubljana, Slovenska matica.
- Nora, P. 1984, 1986, 1992, *Les Lieux de mémoire: 1. La République; 2. La Nation; 3. Les France*. – Paris, Gallimard.
- Pahor, B. 2013, *In mimo je šel spomin: Trenutni in ne prav trenutni zapisi*. – Trst, Mladika.
- Pisani, D. 2017, From Italian Monuments to the Fallen of World War I to Fascist War Memorials. ? – *RiHA Journal (Journal of International Association of Research Institutes in History of Art)*, Special Online Issue »War Graves/Die Bauaufgabe Soldatenfriedhof 1914-1989« (spletni vir 2: <https://www.riha-journal.org/articles/2017/0150-0176-special-issue-war-graves/0165-pisani>)
- Pollard, T. in I. Banks 2007, Editorial. – *Journal of Conflict Archaeology* 3, str. III–XVI.
- Renan, E. 1882, *Qu'est-ce qu'une nation?, conference faite en Sorbonne*. – Paris.
- Ricoeur, P. 2000, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. – Paris.
- Ricoeur, P. 2004, *Memory, History, Forgetting*. – Chicago.

- Saunders, N. J. 2000, Bodies of Metal, Shells of Memory. 'Trench Art', and the Great War Recycled. – *Journal of Material Culture* 5/1, str. 43–67.
- Saunders, N. J. 2003, *Trench Art. Materialities and Memories of War*. – Oxford, New York, Berg.
- Saunders, N. J. 2010, *Killing Time. Archaeology and the First World War*. – History Press.
- Saunders, N. J., N. Faulkner, U. Košir, M. Črešnar, S. Thomas 2013, Conflict Landscapes of the Soča/Isonzo Front, 1915–2013: Archaeological-Anthropological Evaluation of the Soča Valley, Slovenia / Pokrajine konfliktov soške fronte, 1915–2013: arheološko-antropološko ovrednotenje Posočja. – *Arheo* 30, str. 47–66.
- Silvestri, M. 1984, *Caporetto, una battaglia e un enigma*. – Milano, Mondadori.
- Simčič, M. 2006, 888 dni bojev na Soči: spopadi na Krasu in v visokogorju na fotografijah, na novo odkritih zemljevidih in v posebnih poročilih. – Ljubljana, Orbis.
- Simić, M. 1996, *Po sledeb soške fronte*. – Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Svoljšak, P. 2003, *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. – Ljubljana, Nova revija.
- Svoljšak, P. 2011, Pisanje kot zdravilo ali oznanilo bodočim rodovom: Po slovenskih spominskih poteh velike vojne. – *Acta Histriae* 19/3, str. 523-540.
- Svoljšak, P. 2016, *The sacrificed Slovenian memory of the Great War, Sacrifice and Rebirth*. – V: Cornwall M., J. P. Newman (ur.), *The Legacy of the Last Habsburg War*. – New York, Oxford, str. 216-232.
- Thompson, M. 2008, *The White War: Life and Death on the Italian Front, 1915-1919*. – London, Faber.
- Thompson, M. 2012, *La guerra bianca: vita e morte sul fronte italiano 1915-1919*. – Milano, Il Saggiatore.
- Trigg, J. 2007, Memory and Memorial: A Study of Official and Military Commemoration of the Dead, and Family and Community Memory in Essex and East London. – *Journal of Conflict Archaeology*, Vol. 3, str. 294–315.
- Verginella, M. 2010, Velika vojna med spominom in pozabo. Soška fronta 1915-1917. – V: Rajšp, V. (ur.), *Kultura spominjanja*. – Dunaj, Ljubljana, ZRC SAZU, str. 79-88.
- Splet 1: http://www.100letprve.si/pot_miru/ (citirano 27. september 2018).



Univerza v Ljubljani

FILOZOFSKA
FAKULTETA



tolminski muzej